

ГОДИШНИК

НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ЦЕНТЪР ЗА СЛАВЯНО-ВИЗАНТИЙСКИ ПРОУЧВАНИЯ

„ПРОФ. ИВАН ДУЙЧЕВ“

ТОМ 104 (23)

ЖИВОТ В ПРЕХОД НА РИМСКАТА ГРАНИЦА: ДОЛНИЯТ ДУНАВ ПРЕЗ IV-VII ВЕК

LIFE IN TRANSITION ON THE ROMAN BORDER: THE LOWER DANUBE, 4TH-7TH CENTURIES

**СОФИЯ
2025**

ГОДИШНИК
НА
СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ЦЕНТЪР ЗА СЛАВЯНО-ВИЗАНТИЙСКИ ПРОУЧВАНИЯ „ИВАН ДУЙЧЕВ“
Том 104 (23)

ANNUAIRE
DE
L'UNIVERSITE DE SOFIA "ST. KLIMENT OHRIDSKI"
CENTRE DE RECHERCHES SLAVO-BYZANTINES "IVAN DUJČEV"
Tome 104 (23)

**ЖИВОТ В ПРЕХОД НА РИМСКАТА ГРАНИЦА:
ДОЛНИЯТ ДУНАВ ПРЕЗ IV–VII ВЕК**

**LIFE IN TRANSITION ON THE ROMAN BORDER:
THE LOWER DANUBE, 4TH-7TH CENTURIES**

СОФИЯ • 2025
УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ТОЗИ СБОРНИК Е РЕЗУЛТАТ ОТ ДЕЙНОСТИТЕ, ОСЪЩЕСТВЕНИ В РАМКИТЕ НА ВТОРИЯ ЕТАН НА НАУЧНО-ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ПРОЕКТ НА ТЕМА: „ГРАНИЦИ И КУЛТУРНИ МОДЕЛИ: ЕЗИЧЕСТВО VS ХРИСТИЯНСТВО В КОНТАКТНАТА ЗОНА НА ДУНАВСКИЯ ЛИМЕС (МАЛКА СКИТИЯ И ВТОРА МИЗИЯ ПРЕЗ IV–VII В.)“, ФИНАНСИРАН ЧРЕЗ „КОНКУРС ЗА ФИНАНСИРАНЕ НА ФУНДАМЕНТАЛНИ НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ – 2021“ ОТ ФОНД „НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ“ НА МОН ПО ДОГОВОР № КП-06-Н60/10 ОТ 17.11.2021 Г. ФОНДЪТ НЕ НОСИ ОТГОВОРНОСТ ЗА СЪДЪРЖАНИЕТО НА ДОКЛАДИТЕ, ПРЕДСТАВЕНИ НА НАУЧНИЯ ФОРУМ, КАКТО И ЗА СЪДЪРЖАНИЕТО НА РЕКЛАМНИТЕ И ДРУГИ МАТЕРИАЛИ ЗА НЕГО.

В ТОЗИ ТОМ ОТ ГОДИШНИКА НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“, ЦЕНТЪР ЗА СЛАВЯНО-ВИЗАНТИЙСКИ ПРОУЧВАНИЯ „ПРОФ. ИВАН ДУЙЧЕВ“, СА СЪБРАНИ ПРИНОСНИ ТЕКСТОВЕ НА ЧЛЕНОВЕТЕ НА НАУЧНИЯ КОЛЕКТИВ НА ПРОЕКТА, КАКТО И НА ДРУГИ УЧЕНИ ОТ СТРАНАТА И ОТ ЧУЖБИНА, КОИТО БЯХА ПРЕДСТАВЕНИ В РАМКИТЕ НА ОРГАНИЗИРАНА МЕЖДУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЯ НА ТЕМА: „ЖИВОТ В ПРЕХОД НА РИМСКАТА ГРАНИЦА: ДОЛНИЯТ ДУНАВ ПРЕЗ IV–VII ВЕК“, ПРОВЕДЕНА В СУ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ НА 10–12 АПРИЛ 2025 Г.

АВТОРИТЕ НОСЯТ ОТГОВОРНОСТ ЗА ИЗКАЗАНИТЕ ОТ ТЯХ НАУЧНИ ХИПОТЕЗИ.

© 2025 Албена Миланова, Цветелин Степанов, съставители и научни редактори

© 2025 Цветозар Йотов, редактор

© 2025 Албена Миланова, Александър Иванов, Биляна Торбатова, Боян Томев, Георги Атанасов, Даниел Томов, Ивайла Попова, Николай Русев, Светлана Тодорова, Сергей Торбатов, Цветелин Степанов, Constantin Şova, Cristina Paraschiv-Talmaţchi, Elio Hobdari, Erikson Nikolli, Florin Curta, Gabriel M. Talmaţchi, Pavel Kuzenkov, Yuri Mogarichev, автори

ISSN – 1311-784X

ISBN 978-954-07-6382-8 (мека подвързия)

ISBN 978-954-07-6383-5 (pdf)

СЪДЪРЖАНИЕ CONTENTS

Bilyana Torbatova/Буляна Торбатова , The End of the Pagan Cult Infrastructure in the Province of Scythia (according to Archaeological Data) // <i>За края на езическата култова инфраструктура в провинция Скития (по археологически данни)</i>	5
Alexander Ivanov/Александър Иванов , Aspects of Christian Urban Landscapes in Late Antique Thrace: Unanswered Questions // <i>Аспекти от християнизацията на градското пространство в късноантична Тракия: въпросите чакат отговор</i>	21
Georgi Atanasov/Георги Атанасов , Специфики на църквите от втората половина на IV и първата половина на V век в Скития и Втора Мизия // <i>Particularities of the Churches from the Second Half of the 4th and the First Half of the 5th Century in Scythia and Moesia Secunda</i>	39
Albena Milanova/Албена Миланова , On the Traces of Early Byzantine Basilicas in Balchik // <i>По следите на ранновизантийски базилики в Балчик</i>	61
Boyan Totev, Svetlana Todorova/Боян Тотеф, Светлана Тодорова , Археологическият комплекс Шан кая в подножието на крепостта <i>Palma(ae)</i> (Резултати от спасително археологическо проучване през 2023 г.) // <i>The Shan Kaya Archaeological Complex at the Foot of the Palmate Fortress (Results from the Rescue Archaeological Excavations in 2023)</i>	87
Sergey Torbatov , The Danubian <i>Praesidia</i> of the First Tetrarchs // <i>Дунавските президии на първите тетрарси</i>	99
Constantin Şova/Константин Шова , Altinum/Altina: Aspects of Fortification on the Danube <i>Limes</i> // <i>Алтинум/Алатина: аспекти на фортификацията по Дунавския лимес</i>	119
Cristina Paraschiv-Talmaţchi/Кристина Параскуф-Талмацки , Scythia at the End of Antiquity: the Effects of Avar-Slavic Attacks on the Border Territory // <i>Скития в края на Античността: отражението на аваро-славянските нападения върху граничната зона</i>	137
Gabriel Mircea Talmaţchi/Габриел Мирча Талмацки , New Archaeological Research at Tropaeum Traiani (Sector C) and Histria (Sector Metaxa-Constanţa) and the Situation of Monetary Landmarks Specific to the 6 th –7 th Centuries AD //	

Новите археологически проучвания в Тропеум Траяни (сектор С) и Истрия (сектор Метакса-Констанца) и ситуацията със специфичните монетни маркери за VI–VII век 159

Николай Русев/Nikolay Russev, Икономическо развитие и търговски контакти на Залдана в периода IV–VII век (по данни от керамиката) // *Economic Development and Trade Contacts of Zaldapa, 4th–7th Centuries (according to Ceramics' Data)* 179

Florin Curta/Флорин Курта, Deathscapes of Dobrudzha and Crimea: A Comparative Approach // *Погребалните пространства на Добруджа и Крим: сравнителен анализ*..... 193

Yuri Mogarichev, Pavel Kuzenkov/Юри Могаричов, Павел Кузенков, The Gothic Diocese in Crimea as an Example of Extraterritorial Church Region of Byzantium // *Диоцезът Готия в Крим като пример за екстраитериториален църковен регион във Византия*..... 211

Erikson Nikolli, Elio Hobdari/Ериксон Николли, Елио Хобдари, Epirus Vetus and Epirus Nova – Defining Internal Borders // *Стар Епир и Нов Епир: дефиниране на вътрешни граници* 217

Цветелин Степанов/Tsvetelin Stepanov, Граничността в юга на днешна Испания (VI–VII в.): историографски обзор и теоретични подходи // *The Problem of Frontiers in the South of Modern Spain (6th–7th Centuries): Historiographic Overview and Theoretical Approaches* 237

Ивайла Попова/Ivayla Popova, През чужди очи: Западът оглежда Добруджа, XV–XVIII век // *Through Foreign Eyes: the West Looking at Dobrudja, 15th–18th Century* 255

Даниел Томов/Daniel Tomov, Езиковата ситуация в Югоизточна Румъния. Дистрибуцията на рум. *baltă* ‘бламо’, ‘локва’ в Добруджанския ареал // *The Language Situation in Southeastern Romania (The Distribution of Romanian ‘baltă’, “swamp”, “mud” in the Dobrudja Region)*..... 275

Отговор на рецензия: Tsvetelin Stepanov/ Цветелин Степанов, On Writing Reviews, Once Again (and Particularly about One Such “Review” by A. Kraft) // *Отново за писането на рецензии (по повод на една такава „рецензия“ от А. Крафт)*..... 281

ПРЕЗ ЧУЖДИ ОЧИ: ЗАПАДЪТ ОГЛЕЖДА ДОБРУДЖА, XV–XVIII ВЕК¹

ИВАЙЛА ПОПОВА

Abstract: The present study aims to provide a brief overview of the information from the travelogues of Western authors from the mid-15th century to the mid-18th century, examining their information about the Dobrudja region. Western authors are of different ethnic origin (Burgundians, Germans, French, English) and pass through Dobrudja for different purposes (military campaigns, trade, political and diplomatic missions, etc.), but their data is equally valuable and provide curious information about the nature of the region; about the population, its ethnic makeup, livelihood and religion; about the towns with their location, fortifications, secular and religious institutions; about the history of the Lower Danube zone.

Keywords: Western travelers, Dobrudja, Black Sea region, population, history

Настоящото изследване цели да направи кратък обзор на сведенията на западни автори от средата на XV в. до XVIII в., като разгледа техните сведения за региона на Добруджа. Западните автори са с различен етнически произход (бургундци, немци, французи, англичани) и с различна цел преминават през земите на Добруджа (военни кампании, търговия, политически и дипломатически мисии и др.), но данните им са еднакво ценни и дават любопитна информация за природата на региона; за населението, неговия етнически облик, поминък и религия; за градовете с тяхното разположение, укрепления, светски и религиозни учреждения; за историята на долнодунавския регион.

На връщане от османски плен немският рицар Ханс Шилтбергер през 1427 г. отбелязва в своя пътепис, че *„императорът ни изпрати с една галера до един замък, който се нарича **Килия**, където Дунав се влива в морето“* (Ханс Шилтбергер 1971: 155; Божилов, Гюзелев 2004: 262). През първата

¹ Настоящият текст е резултат от научните изследвания на автора по проект „Граници и културни модели: езичество vs християнство в контактната зона на Дунавския лимес (Малка Скития и Втора Мизия през IV–VII в.)“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ на МОН по договор № КП-06-Н60/10 от 17.11.2021 г.

половина на XV в. Кулия е под молдовска власт и привлича вниманието на влашкия воевода Дан II (1427–1431). През 1429 г. той направил опит да я превземе, но молдовският воевода Александър Добрия (1400–1432) заповядал пълна блокада на пристанището на Кулия, с което временно парализирал дунавската търговия.

Другата възлова крепост в Дунавската делта – **Лукостомо**² – е под властта на генуезците, които правят всякакви усилия да я задържат, за да могат да контролират навлизането по реката и да извличат дивиденди от закупуването на зърнени храни и други земеделски продукти от Добруджа и Бесарабия. Редица документи показват генуезкото присъствие в Лукостомо до средата на XV в. Междувременно, заедно с Кулия, и други градове на крайдунавска Добруджа са отбелязани като притегателен център за молдовския воевода Стефан II (1432–1447) (Божилов, Гюзелев 2004: 263).

Интересен е разказът на бургундския дипломат Жилбер де Ланоа за преминаването му през Маврокастро, след като е изпратен от Филип Добрия (1419–1467) с дипломатическа мисия в Леванта през 1421–1422 г. Бургундецът описва срещата си с воеводата на Молдова Александър I Добрия (1400–1432), както и преживяванията си в Маврокастро. За пристанищния град отбелязва, че е добре укрепен и населението му се състои от генуезци, власи и арменци: *„Оттук [от Каменец] се отправих към Малка Влахия [Олтения] през грамадна пустиня и намерих воеводата Александър [Александър I Добрия], господар на Влахия и Молдавия, в едно село, наречено Козял. Той ми съобщи пълната и достоверна истина за смъртта на императора на Турция и за голямата война, както около страната на Гърция, така и от другата страна – откъм ръкава на Св. Георги [Босфора] около Турция, и че имало трима господари и всеки от тях искал да стане император чрез сила. И ми каза, че не трябва да минавам през Дунав, защото никой от неговите хора не бил толкова смел, че да се реши да ме изпрати или преведе през Дунав. Така на мен ми се наложи да променя моите намерения и да пътувам през Турция, и – в очакване на случая – да заобиколя Голямото море [Черно море]. Отправих се по суша към Кафа. Когато си тръгнах от господаря на Влахия, той ми даде кон, ескорт, преводачи и водачи. Аз тръгнах през големи пустини, разпрострали се на повече от 4 лъо [левги] из споменатата Влахия. Аз пристигнах в укрепен пристанищен град на споменатото Голямо море, наречен Монкастро [Маврокастро] или Белград [Акерман – Белгород Днестровски], където живеят генуезци, власи и арменци. При настъпването на нощта в споменатия град Монкастро аз и моя преводач бяхме хванати, аз бях повален на земята, ограбен от разбойници и даже набит и накрая – здраво вързан, а най-лошото от всичко – че бях свършено гол, само по една риза останах. Мене ме при-*

² За мнението на румънския историк Петре Дякону, че Кулия и Лукостомо са една и съща крепост, вж. Атанасов 2001: 198, бел. 72 с цит. лит.

вързаха за цяла нощ към едно дърво на брега на р. Днестър, където прекарах нощта в голяма опасност да бъда убит и удавен, но благодаря на Бога, на суринта ме развързаха и аз съвършено съблечен, както преди, само по риза, избягах от тях и стигнах в града, спасявайки си живота“ (Potvin 1878: 58–60).

При похода на Владислав III Ягело (1434–1444) ясно са открити значението на крепостите в региона на Добруджа³. Но този поход тук не е обект на изследване.

Ценни за градовете и крепостите по Дунав са данните на бургундския автор Жан дьо Ваврен. Хрониката му дава интересни и важни сведения за Черноморието, Добруджа и Подунавие от 1445 г. Във връзка с похода на бургундската флота, водена от неговия племенник Валеран дьо Ваврен. Бургунците се намират в Константинопол в края на 1444 г., където разбират за поражението при Варна, и на следващата година се отправят през Черно море към Дунав в търсене на краля и остатъците от войската му. Нека да не забравяме, че първоначалните планове на западноевропейските сили относно кръстоносната флота са били тя да се включи в превозването на западните рицари през Дунав в началото на похода, но както папската, така и венецианската, и бургундската флотилии закъсняват преди всичко по финансови причини (Попова 2025: пог печат).

Потегляйки през 1445 г. от византийската столица, бургундските кораби първо стигат крепост, наречена **Несебър** (Mesemble) (Jehan de Wavrin 1859: 86), след това акостираат в „едно пристанище, наречено“ **Мангалия** (Rangala), което „има голяма стена, вклинена в морето, широка 30–40 стъпки“ (Jehan de Wavrin 1859: 91). Наблизайки в Дунавската делта, те стигат крепостта Ликостомо (Licocosme), „която принадлежи на господаря на Влахия“ (Jehan de Wavrin 1859: 89); оттам посещават пристанището **Маврокастро** (Moncastre), където „има град и крепост, принадлежащи на генуезците“ (Jehan de Wavrin 1859: 95). Към тях се присъединява влашки отряд от 500 души с лодки, воден от сина на влашкия воевода Влад II Дракул (1436–1442, 1443–1447) и точно власите искат да нападнат „един град, който се нарича **Триест** (Дръстър), който някога бил превзет и разрушен от власите и сега нямаше здрава стена, но отново е добре застроен и населен [от турците]. Там има и един брод, през който твърде много бе опустошавано Влашко“ (Jehan de Wavrin 1859: 102; Кузев 1981a: 192).

От един пленен турски рибар кръстоносците получават сведения, че в „Дръстър има 3000 турски конници и там са събрани всички субашии от земята на България“ (Jehan de Wavrin 1859: 107). Въпреки опитите за превземането на крепостта от страна на бургунците и власите, турците я удържат. Важното стратегическо значение на Дръстър през османска-

³ По-подробно за похода вж. Гюзелев 2019.

та епоха не само, че не намалява, но дори нараства, както ще видим и от по-късните сведения на западни автори.

Нека се върнем към сведенията на Ваврен. Флотата на бургунците преминава покрай Никопол, но градът не е нападнал⁴ (Jehan de Wavrin 1859: 112; Кузев 1981e: 132); след това се „отправят на запад към крепостта наречена“ **Тутракан** (Turquant, Toustourcain) (Jehan de Wavrin 1859: 104). Бургунците се установяват на една левга от крепостта, в местност, в която имало „много дървета и място, подходящо за приготвяне на дървени въглища“ (Както ще видим и от по-късните текстове, този поминък на населението остава и до XIX в.). След като отбелязва, че „кастелът Тутракан, подобно на град Дръстър, е в България“, Жан дьо Ваврен прави подробно и интересно описание на крепостта, от което получаваме ценни сведения за фортификацията на крайдунавските крепости: „Кастелът Тутракан, разположен на брега на Дунав, беше с квадратна форма, с 4 стени, като на всеки от трите ъгъла имаше по една малка кула, а на четвъртия ъгъл извън крепостната стена имаше една голяма квадратна кула, която бе масивна, висока повече от 10 крачки [ок. 7–8 м]. И там се изкачиха турците по една стълба“ (Jehan de Wavrin 1859: 114–122). В горната част на кулата има помещение с големи дървени тераси, изгадени навън, откъдето османците се отбраняват. Отзад се намира вътрешен двор, който огражда трите стени на крепостта и кулата, а около тях има големи ровове и дървени презгради (палисади). Нападната от четирите страни, крепостта е завладяна (Кузев 1981c: 173–175; Божилов, Гюзелев 2004: 265).

След като поделят пляката, победителите се оттеглят. На другия ден власите отново слизат на брега и откриват ямите, в които жителите на Тутракан съхраняват зърното си и намират в тях много жито, бакла и грах (*bledt, febves et poiz*) (Jehan de Wavrin 1859: 122). Тези продукти насочват към поминъка на местното население, което се занимава със земеделие – отглежда пшеница, а също и култури като грах и бакла, богати на растителни протеини. Припасите послужили за попълване на запасите на бургунските галери. Власите разрушават две от крепостните стени на Тутракан, завръщат се в лодките си и заедно с бургунските галери потеглят към Гюргево и Русе (*Georgie, Roussico*) (Jehan de Wavrin 1859: 114–122; Кузев 1981d: 173–175; Божилов, Гюзелев 2004: 265).

Макар и по-големи от Тутраканската крепост, по своето устройство Гюргево и Русе са сходни с нея. „След като кардиналът, господин дьо Ваврен и власите минаха от Тутракан, на втория ден пристигнаха до острова **Гюрге-**

⁴ Описанието на Никопол от Ваврен: „Посоченият град Никопол е дълъг и тесен, разположен на хълм, със силна крепост на върха. От двете страни на града има две големи крепостни стени, които се спускат от посочения кастел до реката. Стените са добре защитени с големи кръгли кули. Имаше само една голяма дървена палисада до реката от едната до другата крепостна стена“ (цит. по Валеран дьо Ваврен 1975: 69).

во, където имаше много мощен и здрав кастел, квадратен, с четири големи стени и на ъгъла на всяка стена имаше по една доста голяма кула, от която и най-малката беше по-голяма и по-здрава от голямата кула в кастела Тутракан и също така с дървени тераси. Четирите кули бяха масивни, високи повече от 24 стъпки [ок. 8 м]. Крепостта била четири пъти по-голяма от тази на Тутракан“, пише дьо Ваврен (Jehan de Wavrin 1859: 128–129, 141; Кузев 1981d: 166–167). Крепостта Гюргево се намирала на остров до левия бряг на реката. Приема се, че е построена от влашкия воевода Мирчо Стари (1386–1418), като за последното изследователите се опират на данните от Ваврен, който предава думите на Влад Дракул, син на Мирчо Стари, при превземането на крепостта през 1445 г.: „Влашкият владетел, който много желал е крепостта да му остане цяла и неопожарена, за да осигури това, взе като заложници субашията и 30 по-видни турци. След това отиде при Рено дьо Комфид... И каза на няколко пъти: „За Бога, оставете да загасят огъня, за да не изгори моята крепост, защото е най-силната на Дунава и която може много да вреди на всички християни на отсामната страна, ако е в ръцете на турците. Защото когато турците искат да нахлуят във Влашко и Трансилвания, те преминават с конете си на този остров и оттук по моста на кастела, който е над ръкава на реката, идваща от Влашко, навлизат в цялата страна и оттук пренасят всичко заграбено“ (Jehan de Wavrin 1859: 136–137; Кузев 1981d: 164–165).

Сведението, че и русенският, и гюржевският кастел е съвсем подобен на тутраканския, несъмнено е важно. Явно те са изградени по едно и също време, най-вероятно преди османското нашествие в региона. Както посочва дьо Ваврен, тук Дунав е много тесен и власите молят бургунците да превземат и тази крепост. Турците, знаейки вече съдбата на Тутракан и Гюргево, подпалват русенската крепост и цялото село и се оттеглят (Кузев 1981d: 158–159).

Появата на бургундската войска пред стените на **Русе** и новините за победите ѝ предизвикват раздвижване сред местното българско население, както е описано в хрониката на Жан дьо Ваврен: „Когато тези новини за това как нашите хора побеждаваха неверниците се разпространяваха в страната, християните, които живееха в България под иго, се надигнаха, наговориха заедно и казваха, че не желаят повече да понасят подчинението си на турците. Те взели решение и натоварили на коли и каруци цялото си имущество, жените и децата, взели всички си добитък със себе си, за да отидат при господаря на Влахия и при тези от галерите [т.е. бургунците], защото смятали, че [...] могат да ги защитават срещу турците, които били наоколо“. Те го помолили да се заселят в неговата земя, той се съгласил, тъй като тя била „слабо населена в някои гранични области“. За три денонощия 12 000 българи преминали Дунав, а влашкият воевода бил доволен, защото придобил толкова много население и казвал, че „българският народ се състои

от много храбри хора“ (Jehan de Wavrin 1859: 143–144; преводът е по Божилов, Гюзелев 2004: 265).

От казаното по-горе може да се направи изводът, че трайното установяване на османците по Долния Дунав предизвиква коренна промяна в етническият облик на региона, както по Дунав, така и по Черноморското крайбрежие (Божилков, Гюзелев 2004: 266).

Западните автори от периода дават и сведения за ландшафта на Добруджа. Андреас де Палацио прави интересно описание на региона на Добруджа, след като кръстоносните войски напускат опожарената крепост Петрич: *„Като минахме през равни и открити полета, имаме от дясната си страна, откъм юг, планините, които отделят Романия от България. Така пътувахме от Бдин до Черно море при Галата, откъдето се отива за Месемврия, а оттам за Константинопол, вероятно по крайбрежието... От лявата страна, към север, ние имаме също други планини, отвъд които е пустинна област, която се простира на север чак до Дунава в района на Влахия и Молдавия, които и двете се наричат общо Влахия, на разстояние 10 или не по-малко от 8 дена път, тъй като в тези краища не съществува навикът да се пресмятат разстоянията в мили. На юг споменатата пустинна местност достига чак до Черно море, а височините, които казах, че се намираха от лявата ни страна, също стигат до самото море при Варна, който град се намира в района на Галата, отстоящ от нея на около 500 крачки“* (Андреас де Палацио 2014: 67). Това описание на Добруджанската пустош/пустинната местност кореспондира със сведенията на другите автори, когато те разказват за бягството на кръстоносците след разгрома при Варна. Такива данни откриваме и в текста на Ян Длугош, който посочва, че *„като унгарците, власите и другите избягали от краалската войска, страхът прибавил такива крила към нозете им, че воеводата Янош, командващ армията ... за две денонощия избягал през брега на Дунава и брода Деллафлоче във Влахия. Някои за три, някои за четири или пет дни и нощи, без да са яли нищо, достигнали до този бряг на Дунава, до който за десет или най-малко за осем дена при обща езда едва може да се стигне през онази пустош, в която няма нищо, което може да се употреби от хората. И мнозина в течение на три дни езда не открили никаква вода и мнозина отслабнали от жажда и глад, толкова голямо било желанието на нещастните бегълци да се измъкнат“* (Ян Длугош 2019: 126; Jan Długosz 1997: 496) Тази пустинна местност може да бъде свързана със сухоречията Табан и Канагьол в днешна Добруджа, въпреки някои свидетелства, че в определени периоди през Средновековието тези сухоречия са били пълноводни реки (Атанасов 2023: 33–34; Атанасов 2001: 201).

Джован-Мария Анджолело в произведението си „Турска история“ (Donado da Lezze 1910) също дава любопитни сведения за Добруджа, макар че според новите изследвания, творбата очевидно е дело на повече от един писател, сред тях и Донато да Леце. Тази „Турска история“ е известна и

използвана и от български специалисти по изданието на Йон Урсу, който обаче приписва авторството на творбата само на венецианския патриций Донато да Леце (Данова 2010: 212, 214). При описание на османския поход срещу Молдова през пролетта на 1476 г. (Babinger 1978: 351) той визуира Добруджа на две места. Първото се отнася до споменаване на султан Мехмед II, който, след като стигнал до Варна, се отправил на север до Дунав, „*където в областта няма хора и сигурни места, и липсва прясна вода...*“. Така минахме „*през пустинята, която се нарича Аброзит*“ [Добруджа] (Donado da Lezze 1910: 86–87). По-нататък в текста отново се споменава тази област *Добродзо* (Добруджа), която е разположена край Черно море и в нея имало много „*безлюдни места*“⁵ (Donado da Lezze 1910: 92; Атанасов, 2001: 201).

Пустошта на Добруджа е противопоставена на плодородието и благоприятния климат на крайморските територии около Варна, както отбелязва Антонио Бонфини: „*Но щом ще се говори за Варненското поражение, трябва да се изложи накратко местоположението на околностите. Хемус се простира в непрекъсната верига на изток почти от Месембрия до Македония и Долна Мизия, а за слизащите от Панониите към Понта покрай Дунав се препречва напреко и ако не се издигаше към Понта, то този път не би бил възможен. Той [Хемус] [...] уляга чак към Понта и прави крайморските долини плодородни и приятни и преди всичко областта на Варна, която е приятна за гледане отвсякъде. Варна е разположена в тесен залив между два носа; на единия е Галата, а на другия Макрополис: първата е взела името си от галите, идващи от Азия в гибелен поход, когато превзели Галиполи и Калакриум; другият е наречен така поради дължината на града. Около Варна, от брега чак до лозята и овощните градини по-надолу, надясно в долината има някои обитавани села; наляво, където се издига Галата, под мочуриливите хълмове се простира езеро*“ (Антонио Бонфини 2019: 183; Antonio Bonfini 1606: 462).

Картината на региона по Долен Дунав и Черноморското крайбрежие се допълва и от текста на Филипо Буонакорси Калимах, който пише: „*Хемус започва от Месембрия и с непрекъсната верига от планински хребети се простира чак до Македония и Горна Мизия; там се разделя в две посоки, правейки неголеми извивки. [...] По този път ... се намират много долини; частично това са диви угари, част от тях са обработени земи, способни да прехранват и хора, и животни, грижливо засявани и обработвани от жителите по привичния им обичай*“ (Буонакорси Калимах 2019: 159). Тази картина на Черноморското крайбрежие свидетелства както за интереса на западния ренесансов човек от XV в. към описанията, така и за отърсването от сред-

⁵ Въз основа на исторически извори и археологически данни Г. Атанасов доказва липсата на стационарни поселения в региона на Добруджа и Лудогорието между 1036 г. и края на XV в. На базата на османски източници авторът достига до извода, че и през XV в. вътрешността на Добруджа продължава да бъде ненаселена (вж. Атанасов 2001: 197–200).

новековните трафарети и за първите опити за възприемане на *другия* и *другостта* в положителен аспект.

В писмото на италианския хуманист Лауро Квирини до папа Николай V, писано през юли 1453 г., т.е. след падането на Константинопол (Лауро Квирини 2020: 161), се споменава, че в Европа османците *„вече владеят всички земи до Дунав и Долна Панония“*, успели са да подчинят редица черноморски градове и крепости, включително *„Урдовиза, Созопол, Анхиало, Несебър, Галата, Варна, Калиакра, Ликостомо, Монкастро [Маврокастро] (Vordovasca, Sisopolis, Achila, Mesebria, Acalathia, Vraneia, Caliacrea, Licostome, Moncastrus)“* (Lauro Quirini 1977: 229; Божилов, Гюзелев 2004: 266).

След окончателното покоряване на Балканите от турците и по-конкретно на региона на Добруджа и поречието и устието на Дунав в края на XV в., през следващите векове оттук преминават предимно търговци, военни и/или дипломати.

И през XVI в. също откриваме някои интересни данни за региона, запазени в текстовете на западни автори. Хенри Кевъндиш, юрист и политик, отгаден на приключенията, през 1589 г., се движи по крайбрежния път от Константинопол, през Кърклис (Лозенград, дн. Къркларели), стига **Провато** (Провадия), като отбелязва, че Провадия *„е в България“*⁶, продължава нататък и стига до **Целистра** (Силистра), за която казва, че е *„един хубав град за този вид строителство, при който къщите са ниски и обковани с дъски. Този град е разположен на дунавския бряг и е последният в България“*. После преминават Дунав, за която посочва, че *„на това място е около четвърт миля широк“* (Хенри Кавендиш 1987: 46). Друг автор от периода е Жак Бонгарс, юрист и хуманист, занимаващ се и с наука, който изпълнява дипломатическа служба за френската корона. Той дава кратки, но интересни сведения за пътя си през 1572 г. от Букурещ през Гюргево, Русе, Преслав, през Балкана и до Константинопол. За **Жерва** (Гюргево), споменава, че е *„паланка и крепост на Дунава с турски гарнизон“*, допълвайки следното: *„прехвърляхме Дунав и дойдохме в Рустик (Русе), паланка и крепост на отсрещния бряг. Преспяхме в Черно воевода (Червена вода, Русенско), паланка в приятна долина“*. И още: *„По селата се говори български“*. Бонгарс отбелязва етническият характер на населението в селата – българи, докато за **Крас-града** (Разград), посочва, че е *„красива паланка, украсена с хубави джамии, населена с турци“* (Жак Бонгарс 1975: 175). Бонгарс посочва, че са пренощували в *„Ески Стамбола, тоест Стари Константинопол [дн. Велики Преслав], паланка, при която все още стоят крепостни стени от квадратни бели камъни, почти цели с голям обхват, на брега на река“* [Камчия]; намирал се *„в една долина“* (Жак Бонгарс 1975: 177). Сведението за останките от

⁶ Под България в този момент се разбира територията между Стара планина и Дунав, р. Тимок и Черно море.

крепостни и други градежи в Преслав се среща и при други западни автори, преминаващи през региона.

Любопитни и достоверни свидетелства за Черноморието оставя Франсоа дьо Пави, сенйор дьо Фуркево, който през 1585 г. пътува из Сирия и Египет и се връща през Константинопол по море и оттам през Добруджа. Авторът дава и обяснение защо Черно море се зове черно: *„Наречено е **Черно**, не защото е по цвят различно от другите, а поради черните облаци и мъглите, които почти винаги го помрачават така, че едва от време на време хората могат да се различат едни други на един и същи кораб дори и зиме. [...] Морето се нарича още **Голямо**, не защото е по-голямо (няма и 3000 мили обиколка), а защото в него изливат водите си безкрайно много реки и рекички, отчасти причина за мъглите, за които споменах. Те му създават постоянен приток без отток, както при другите, като че ли оттук произлизат и водят началото си“* (Франсоа дьо Пави 1975: 179).

По-нататък в текста си Франсоа дьо Пави се спира на **Варна**, като посочва, че *„тя е доста хубав, обграден [със стени] град, с предградия, [град] търговски и с изобилие [от стоку]. На пристанището му слизат онези, които искат да пътуват във Влахия. Там минава една река [Камчия]. След това отидохме в **Балсик** [Балчик], 18 мили по-нататък. На турски означава кал, тиня, и заслужено носи името си“* (Франсоа дьо Пави 1975: 180).

Доста остър и негативен е коментарът му за Балчик, но можем да посочим, че се компенсират с любопитен текст, посветен на морската фауна: *„При това плаване виждахме често и в голям брой морски костенурки с необикновена големина. Те се появяваха над водата и бяха толкова големи, повече от една наша ладия, и почти се докосваха до греблата на галерата ни. Турците никак не ядат тези костенурки, нито пък малките земни, въпреки че навсякъде по това море, където пуснахме котва, и намерихме много такива [костенурки], та [турците] ни виждаха да ги ядем добре сготвени“* (Франсоа дьо Пави 1975: 180). Едно от често срещаните обвинения през Средновековието към латините от страна на източноправославното население на Балканите – както българи, така и останалите народности – срещано в антилатинските трактати, е, че консумират всякакви нечистотии, включително месо от костенурки (Николов 2011: 123).

Интересният разказ на Ф. дьо Пави продължава с реминисценции за миналото на Калиакра: *„След Балсик, като извървахме други 18 мили, се намира един планински нос [нос Калиакра]. На върху му се виждат различни развалини, които свидетелстват, че в миналото там е имало някакъв голям град“* [става въпрос за крепостта на нос Калиакра] (Франсоа дьо Пави 1975: 180).

Преди да разгледа подробно ръкавите в делтата на Дунав, френският автор маркира и двата дунавски града **Мангалия** и **Констанца**, но ги определя като селца: *„От тях отидохме в Карармен [има се предвид Кара Харман, средновековното селище Чрънград, при дн. с. Ваду, Румъния], отдалечен*

оттам на 18 мили, където се влива един от ръкавите на Дунав, наречен Истър, който и с другите три ръкава, се влива в морето, а именно свети Георги, вторият на 70 мили по-нататък, третият пък, по-малък, е на 18 мили, наречен Соине Абукас [ръкав Солина]. Четвъртият и последен е Кили [ръкав Килия], на около 18 мили далеч от нашия път“ (Франсоа дьо Пави 1975: 181). Авторът подчертава, че Дунав или Истър с право е смятана за най-голямата река в Европа и отново се отдава на морската зоология, както и на анализ на обичаите сред местното православно българско население: „При устието на тази голяма река, която с право е най-голяма в Европа, с течение от Германия [нататък] от 400 левги и със 70 плавателни притока, се лови голямо количество есетри, които видях да продават и по-скоро да подаряват за по-малко от нашите две су парчето, при това толкова големи, че всеки ги товарише на катър. При все че са великолепно за ядене, те ги ловят само за да ги изкормят и извадят от тях яйцата, от които правят хайвер и бутарка, много търсено месо в Гърция и в страните с православна религия заради постите им, през време на които се въздържат да ядат всичко от кръв“ (Франсоа дьо Пави 1975: 181).

Текстът му продължава с любопитен разказ за подвижните вятърни мелници на крайдунавското население, разположени върху каруци: „По това крайбрежие на различни места виждахме семейства, които меняха от време на време жилищата си според удобството и тревата по местата, гдето се установяват. Всяко от тях няма друг покрив за дом освен много дълги коли с четири колела, в които има много катове. На края им има вятърна мелница с 4–6 крила, за да си приготвят брашното. Теглят ги с няколко двойки коне или волове навсякъде, където си искат“ (Франсоа дьо Пави 1975: 181).

Както споменахме по-горе, значението на **Силистра** през османския период е отчетено от преминаващите през региона западни пътешественици и през XVII в., като например Конрад Якоб Хилтебранд, който пътува от Букурещ, през Силистра, Провадия, Аспарухово, Айтос, Средец към Константинопол. За град Силистра Хилтебранд пише следното: „Силистра, на турски наречена Десорум [Дуросторум], е един султански град, разположен на Дунав, който е бил много пъти нападан и оплячкосван от седмоградчани и власи. Беше хубав търговски град. Трябва да е бил построен от император Константин Велики, според Урбинус. Пашиата [авторът пояснява какво означава пашиа – *dix limitaneus*, т.е. един граничен княз] на Силистра по това време не беше в къщата си“ (Конрад Якоб Хилтебранд 1986: 78). Тук, като се позовава на някой си Урбинус⁷, авторът предлага любопитно свидетелство –

⁷ Става въпрос вероятно за Теофил Урбинус. Theophilus Urbinus. Türkisches Städt-Büchlein: Darinn Hundert und etliche der auserlesensten Städte, Vestungen und Schlösser, so der Ottomanischen Herrschafft, theils im Königreich Ungarn, theils in andern Reichen und Theilen der Welt, unterworfen; Samt deren Belägerung, Eroberung, Schlachten, Antiquitäten [...]. Nuremberg, Johann Hofmann, 1664.

Силистра бил основан от император Константин Велики (Конрад Якоб Хилтебранд 1986: 78).

Интересни данни за балканското население предоставя и Едмънд Чишъл, който през 1702 г. преминава в посока от Одрин през България към Влахия и Трансилвания. Подобно на много други пътешественици, той също се спира върху образа на жените. След като преминават склонове на Хемус/Балкана, достигат до открита равнина и според него оттам *„навлязохме в истинския земен рай на българските християни... [с. Риш, Шуменско]. Тук девойките на селището ни забавляваха вечерта с танци, които изпълняваха без голямо изкуство и разнообразие, но имаше наивност и простота, което бе наистина приятно. Жените тук носят украшения, нещо като лента, която се състои от различни сребърни монети и големи, релефни, сребърни гривни; те ни изпратиха на следващото утро, разпръсквайки пшенични зърна по пътя ни“*. Чишъл правилно отбелязва етническият характер и религиозната принадлежност на населението – от *„Адрианопола до тук, всички села са населени с християни, които по народност са българи, но принадлежат към гръцката църква“* [т.е. са православни] (Едмънд Чишъл 1987: 278).

Друг автор, който се спира върху образа и украсата на българските жени е един анонимен английски пътешественик, преминал през Балканите в края на XVIII в. Текстът му е следният: *„... около нас се струпана много селянки, една от които ни беше представена като булка. На главата си тя имаше шапка или корона от хартия с късчета златен конец, вързани на пискюли, цялата покрита с малки монети, привързани една за друга като люспи на риба. Други ги бяха впаели в плитките си. Българските жени разполагат с много златни монети, които излагат на показ по този начин; вече е установено, че по-редките руски или древногръцки златни монети често се откриват от пътешественици, когато такива монети, многократно предавани от поколение на поколение, се употребяват по този начин. Носят ги и пришити към панделки, втъкнати в накитите им за глава и провисени до петите им. Тяхно особено любимо украшение са широките пафти със сребърно покритие, които носят на всяка ръка на разстояние две трети като гривни. Що се отнася до древността на тази мода, би било трудно да се каже нещо определено... Тя се съхранява така добросъвестно, че едва ли има достатъчно ниско обществено положение, при което хората да са лишени от тези монети, и не рядко се виждат боси и голи деца, закичени с тези парични знаци, чиято стойност е достатъчно голяма, за да им осигури храна и дрехи за година“* (Анонимен пътешественик 1987: 359). Английският пътешественик отбелязва традиционните обичаи сред българките, украсата от пафти и пендари. За представителите от Западна Европа тази мода на Балканите е окачествена като безвкусица, но авторът правилно приема, че този обичай е традиционен, макар чужденците да не разбират смисъла и редица от тях

да отбелязват, че монетите, с които са закичени жените, биха им осигурили облекло и прехрана за дълъг период от време.

По отношение на сведенията за историята на Добруджа, можем да посочим любопитните данни на Анонимния английски автор, който споменава за **Русе**, че „*е много древен град, който според някои географи бил Аксиополис*“ [Аксиополис – дн. Чернавода, Румъния] (Анонимен пътешественик 1987: 357). Много повече исторически алюзии откриваме в текста на Едмънд Чишъл. Той дава редица географски и исторически сведения: „*Планината Хемус е границата, която отделя Трансилвания от България, или Древна Мизия според древните, и през която ние през този ден пътувахме. Тя представлява приятна смесица от равнини и долини, гори и поляни, нивя и пасища. По-горе споменатият град Ески Станбоа е име, дадено от турците на останките на древен град, (вероятно *Oescus Triballorum*⁸), който в подножието на Хемус има следи от две стени: Вътрешната е почти квадратна и е около мила в диаметър; Външната е почти кръгла, в диаметър 5 мили. Но освен това няма никакви други останки, нито пък надписи, които да посочват истинското име или пък историята на това място.*“ (Едмънд Чишъл 1987: 279).

Английският пътешественик, отново заедно с исторически реминисценции, прави и верни наблюдения за природната красота и гадености на Дунавския регион, успоредно с бедността и мизерията, в която битува местното население: „*Междувременно не мога да не си спомня с удоволствие приятната земя на Долна Мизия, през която пропътувахме пет дни. Земя, която (пренебрегната от Овидий и съвременните географи) по богатство на почвата, разнообразния релеф, чудесни пейзажи, осигуреност с вода и гори не може да бъде сравнена с никое друго място на вселената. Но въпреки че тази част от страната, която постепенно се спуска от склоновете на Хемус към бреговете на Дунав, е богата както на орна земя, така и на пасища, нейните жители изглеждат доста бедни и живеят в много мизерни къщи*“ (Едмънд Чишъл 1987: 280).

Исторически сведения откриваме и в текста на друг англичанин, Уилям Хънтър, който през 1792 г. пътува от Константинопол по море до Каварна. Първо преминават „*покрай Варна, което е голям град, едно от най-добрите пристанища по Черно море, известен в историята с битката от 1444 г., между Амурат и унгарския крал Владислав, който загубил тук и боя и живота си*“. Авторът допълва в бележка: „*Това била една ужасна и кървава битка. 1000 християни били оставени на бойното поле, а загубите на турците били толкова големи, че Амурат признал, че друга подобна битка би причинила неговия разгром*“ (Уилям Хънтър 1987: 321). Очевидно споменът за Варненската битка е жив достатъчно столетия по-късно.

⁸ Тук Едмънт Чишъл бърка – *Oescus Triballorum* е Улпия Ескус (до дн. с. Гиген, Плевенско), а *Ески Станбоа*, както вече бе споменато по-горе, е Преслав (Велики Преслав).

Продължавайки към устието на Дунав, обратен вятър ги връща в залива на Каварна, а Хънтър отново се спира на историята и посочва, че „*Томис, място така прочуто със заточението на Овидий, не беше далеч от тази точка. Има обаче различни мнения относно точното му разположение малко над Варна, където бяхме принудени да пуснем котва. Водите на този залив мият бреговете на България*“. И после отново се връща към историята, посочвайки в бележка, че „*България някога била част от унгарското кралство*⁹. Тя била покорена от Амурат II и след това присъединена към турската империя. Тя има няколко големи града, от които **София** е най-главният град и е седалище на бейлербея или управителя на Румелия“ (Уилям Хънтър 1987: 321).

Тъй като условията за пътуване са лоши и капитанът на кораба смята, че обратният вятър ще духа няколко дни, а Хънтър и останалите пътуващи страдат от морска болест, решават да стигнат до Галац по суша и тръгват с каруца, теглена от волове. Този начин на придвижване дава основание на Уилям Хънтър да направи заключението: „*Условията за пътуване из България са ужасни... пък и лошото време допълваше нашите нещастия, защото каруците ни бяха в толкова тежко състояние Тези превозни средства представляват дъгаи тесни каруци без пружини, покрити с рогозки, твърде износени и целите на дупки. Воловете се движеха с около три мили в час, ... така че не напредвахме много бързо*“ (Уилям Хънтър 1987: 321–322). Пътешественикът продължава своето описание с доста нелицеприятна характеристика на местното българско население, което според Хънтър е негостоприемно, любопитно, склонно дори към насилие: „*Хората на тази страна са негостоприемни диваци, които никога не оказват каквато и да е помощ, освен ако това е задължително. Наистина те така са свикнали да бъдат ограбвани, че се страхуват от пътници и внимателно укриват от тях всичко, включително и най-необходимото за живота. Те изобщо са много любопитни, склонни са към низки хитрости и когато печалбата ги стимулира и случаят им помага, често прибегват до открито насилие*“ (Уилям Хънтър 1987: 323).

Да се върнем обаче към историческите сведения, с които са богати пътеписите. Любопитни и достоверни са данните, които предоставя за ключови събития от историята френският консул в Солун в края на XVIII в. Луи-Огюст Феликс Божур. За град Варна той дава следната информация: „*Град Варна, разположен на левия бряг на река Провадия при изтичането ѝ от Девненското езеро, е обграден само с една проста стена от страни с кули*“ (Луи-Огюст Феликс Божур 1975: 423). Авторът се спира в детайли и исторически достоверно на важната Варненска битка от 1444 г.: „*Варненската равнина е прочута в историята с това, че през лятото на 1444 г. е била теа-*

⁹ Вероятно това твърдение се опира на унгарската окупация на Вигинското царство в периода 1365–1369 г. (Димитров 1998: 236–239), или на действията на Фружин, унгарски васал и син на цар Иван Шишман, през първата половина на XV в. – те имали за цел прогонването на турците от българските земи (Павлов, Пютлонджиев 2017: 158–165).

тър на кървава битка между Мурад II и Владислав Ягело, краал на Унгария и Полия. Мурад, след като сключва в Сегедин примирие с християните за 10 години, абдикира след успехите си в полза на своя син, младия Мохамед... Владислав счел, че трябва да се възползува от неизбежните неуредици при едно малолетие, за да ... освободи Константинопол... Поблазнен от мнение, което, изглежда, понякога успехът оправдава, но моралът порицава, унгарският краал нарушил примирието и преминал Дунава... Вместо да навлезе неблагодарно във високите проходи на мизийската верига, Владислав я обходил от източната ѝ страна, завзел главните ѝ склонове по Черно море... Двете армии, които се търсели, се срещнали във Варненската равнина. Ударът на унгарската кавалерия, водена от Хуняди, разбил спahiите и огънал първата линия на еничарите... Клетвопрестъпникът получил този път наказанието, което заслужавал: унгарците, първоначално победители, се откъснали твърде много при преследването на бегълците в равнината, били разбити на свой ред от втората линия на еничарите, която се присъединила към първата, и Владислав, сражавайки се смело сред своите, бил убит с удар на копие.“ (Луи-Огюст Феликс Божур 1975: 424).

Пътешествениците обръщат внимание не само на историята, но също и на заобикалящата ги природна среда. По отношение на отразеното в пътеписите изобилие на плодни дървета и цветя в региона на Добруджа, можем да посочим текста на анонимния английски пътешественик, който подробно описва природните богатства: „Горите във Влашко и България изобилстват с много видове плодни дървета, особено череши, кайсии, лози и др. [...] Дърветата бяха обикновени, нисък дъб, жасмин, диви рози, и пролетни цветя в най-голямо изобилие и съвършенство“. (Анонимен пътешественик 1987: 363).

И други пътешественици посочват изобилието от овощни дървета и лозя. Джон Джексън през 1797 г. пише: „... навлязохме в хубава местност и минахме през няколко села с добре поддържани земи, с големи овощни градини и лозя.“ (Джон Джексън 1987: 377).

Има още редица текстове, които безспорно са сигурни свидетелства за поминъка и прехраната на местното население, което се занимава със скотовъдство, земеделие, овощарство, отглежда лозя и произвежда вино.

Ценен и важен е текстът на Шарл дьо Пейсонел, който преминава през Балканите през 50-те – 70-те години на XVIII в. Френският дипломат прави подробно описание на търговската дейност по Западното черноморско крайбрежие и дунавския регион, като посочва какви стоки се внасят и се изнасят и какви са условията в отделните пристанища, доколко са сигурни и подходящи при всички сезони. Той посочва, че „**България**, в която включвам и **Добрудже**, е била някога велико царство и днес е голяма провинция на Османската империя. Подразделя се на Приморска, Придунавска и Средиземноморска“ (Шарл дьо Пейсонел 1975: 303).

Най-подробно е описанието му на черноморския порт Варна, за който отбелязва, че е „най-голямото пристанище на България“ – „Това е транзитно място за всички български и влашки стоки, предназначени за Константинопол и онези, които се прекарват от столицата за двете провинции. Градът е малък, но добре населен. Там се наброяват 16 хиляди жители“. „Има 5 джамии, един обществен пазар и около 200 дюкяна. Градът е разположен в гъното на един залив, дълбок 8–10 мили, обкръжен от високи планини. Всякакви плавателни съдове могат да влязат и зимуват там с пълна сигурност. [...] Има 14–15 големи каика, 20–22 пика дълаги и много други малки съдове, отредени за пристанището. Почти всички жители са еничари, но доста отдадени на търговия. Във Варна могат да се продават доста голямо количество стоки за потребление в града извън транзитните“ (Шарл дьо Пейсонел 1975: 306).

Натамък в своя разказ дьо Пейсонел посочва подробно какво и откъде се внася и какво се изнася през това пристанище: „суко от Франция, френска захар, ангорски шалове, венециански атлаз, ширити, кинкалерия, калай, погравки (пипер, канела, индийско орехче, карамфил), стомана, памук, сапун от Смирна, черни ботуши с подкови, платнени чалми, лен от Кайро, ориз от Дамietta, хартия, сол, сухо грозде и смокини, лешиници, орехи и т.н. Износната търговия на този град се състои от зърнени храни и дървен строителен материал. Районът му е произвеждал такива в много голямо количество“ (Шарл дьо Пейсонел 1975: 307).

Текстът на френския дипломат продължава със сведения за търговията и пристанищата на Балчик, Каварна, Калиакра, Мангалия и Констанца: „**Балчик** е голяма паланка, населена с турци и гърци. Пристанището му е великолепно, гъното му е широко и всякакви видове плавателни съдове могат да прекарват там по всяко време. В тази паланка се търгува малко. Там се докарват почти същите стоки, както във Варна, но в по-малко количество. Износните търговски стоки са жито, ечемик, ръж, просо, настърма, сирене и свеци. **Каварна** е паланка почти от същия обхват като Балчик. Вносната ѝ и износната ѝ търговия е същата“. След това авторът споменава за Калиакра и Ханлар (античната Кария при дн. нос Шабла), за които посочва, че са ненаселени, но с хубави пристанища: „В околностите на тези две пристанища има села без никаква търговия. **Мангалия** е голяма паланка. Има пазар и много складове за зърнени храни. Пристанището е много обширно и може да приеме плавателни съдове от всякакъв калибър, без да е съвсем сигурно за през зимата. В Мангалия докарват известно количество вносни стоки, за които споменах при търговията на Варна. Износните са жито, ечемик, ръж, просо, сирене и грозде, каквито има тук в доста големи количества. ... **Кюстенджа** е голяма паланка, управлявана от ага, натоварен същевременно да прекарва към Константинопол житото, пожънвано там в изобилие“ (Шарл дьо Пейсонел 1975: 308).

Шарл дьо Пейсонел продължава с точно посочване на важните градове в Добруджа, като в заключение изброява (в обобщен вид) основните стоки на

износ от земите на България: „Главните места в Добруджа са Силистра, Бабадаг, Тулча, Исакача... Най-важните места в Придунавска България са Видин, Систов [Свищов], Никопол [Никопол], Руссджук [Русе], Орсова [Оряхово] и Тутрака [Тутракан]. Износната търговия на България се състои във вощък, коприни, вълни, биволски и волски кози, мед, масло, мас, тютюн, сахтияни, желязо, селитра, солено месо, коне, вино и др.“ (Шарл дьо Пейсонел 1975: 308).

Друг автор, който дава данни за градовете в Добруджа и за поминъка на населението там е Жан Батист Льошевалюе. От Кара Харманлък до „**Варна**, главно пристанище в тази област, се намират Кюстенджа, Маукалия [Мангалия], Каварна и Балчик, където корабите отиват да вземат някои хранителни припаси. Но те товарят в други безлюдни заливчета дърва, с които са покрити планините, и зърнени храни, докарани от вътрешността на страната. Варна, голям град на морския бряг при устието на река... Населението е от около 16 000 турци, гърци или арменци и една голяма част от хранителните припаси, необходими за издръжка на столицата, правят този град много значителен... Варна, чиято околност отчасти е необработваема, има 12 джамии, 2 гръцки църкви и една кула или обикновена камбанария, построена от преди около 25 години. В нея е поставен часовник с камбана. Това е единственото място в Турция, където чуваме този звук“ (Жан Батист Льошевалюе 1975: 354).

Както личи от цитирания текст, авторът отчита важното значение на град Варна за изхранването на османската столица, но и отбелязва населението на града, състоящо се от турци, гърци и арменци, като посочва и забележителностите – джамии, църкви и камбанарията с часовник-камбана.

Интересно описание на крайдунавските градове Русе, Свищов и Тутракан прави френският консул в Солун Луи-Огюст Феликс Божур в самия край на XVIII в.: „Всички селища по Дунав от Видин до Никопол са само паланки с по няколко групи къщи, обаче **Никополис**, **Сищов** и **Русчук** са градове, обградени със стени, защитени с крепости“ (Луи-Огюст Феликс Божур 1975: 417); „**Русчук** има повече от 30 000 жители, а **Сищов** – близо 20 000. **Туртукай** или **Тутракан**, разположен на десния бряг на реката между Русе и Силистри... **Силистри** е разположена на същия бряг при вливането на Дристри, има много голямо военно значение, понеже както Русе е разтоварище за търговията на България с Влахия. Този град може да има 10 до 12 000 жители, докато **Тутракан** няма повече от 5–6 хиляди, но той е по-важен като преходна позиция, понеже е разположен срещу устието на Аргис и влашкото село Оатеница, което е най-благоприятната точка за преминаване на Дунав от армия, идваща от Влахия, и специално от Букурещ...“ (Луи-Огюст Феликс Божур 1975: 419). Божур отбелязва както местоположението на дунавските градове от военно-стратегическа гледна точка, така и броя на населението им.

В заключение ще посоча някои мнения за българските земи и българите, техния произход и религия, плод на западни пътешественици, преминаващи през Добруджа.

Граф Александър-Морис д'Отрив определя българските земи като „една от най-богатите страни в света, покрита със села, гори, долини, потоци и обработваеми полета“ (Граф Александър-Морис д'Отрив 1975: 338). За селата в района между Варна и Шумен, д'Отрив дава твърде любопитно описание на съвместния живот на християни и мюсюлмани: „Села наполовина турски, наполовина български, където мюсюлмани и християни живеят заедно, без да се презират, сродяват се, пият заедно лошо вино и нарушават рамазана и постите. Те познават, както и техните свещеници, само кръстеният знак или илмах, алаах и т.н. И при всичко това не са по-малко честни хора. [...] С по-малко предубеждение и малко снизходителност намирам, че техният начин на живот напомня патриархалното време. У тях съществува простота и добродушно гостоприемство, макар че не могат да предложат на пътниците дори козе месо, печено на жарава... Имамите и поповете се отнасят еднакво снизходително към браковете на вярващите от двете религии. Не е рядкост да се видят под един покрив чаалмите и иконите, коранът и евангелието едно върху друго. Най-спокойно се изповядват две толкова различни религии, а на децата се оставя изборът на тази, която им е най-удобна“ (Граф Александър-Морис д'Отрив 1975: 339).

Без да се претендира за изчерпателност в настоящото изследване, може да се отбележи, че от приведените откъси от пътеписите на преминалите през Добруджа военни, учени, търговци, дипломати или пък авантюристи получаваме доста пълна представа за района на Долния Дунав и Черноморието, за стратегическите от военна гледна точка крепости и портове по Дунав, както и за важните черноморски градове и пристанища. Пред очите ни се разгръща жива и ярка картина на местното предимно българско население с неговия бит, облекло, храна, обичаи и поминък.

От текстовете на преминалите през българските земи в периода XV–XVIII в. западни пътешественици можем да направим извода, че жените определено се радват на вниманието и интереса им. Любопитството на западните автори е провокирано от ежедневието и бита на населението тук, от облеклото, украсата, бижутата, красотата на представителките на нежния пол на Балканите. Макар и някои описания да съдържат известно снизхождение, като цяло тези текстове дават богати и ценни сведенията за бита и за жените в този дял от Балканите и в българските земи в частност. Трябва да отбележим и достоверната представа на авторите за българите като цяло: поробени, но със силно чувство за свобода и омраза към поробителите; бедни, но трудолюбиви и честни, простосърдечни и приятелски настроени, живеещи в недоимък и мизерия, но заобиколени от природната красота на Добруджа. И разбира се, не на последно място, в текстовете е отразен интересът на пътешествениците към останките от антично и средновековно минало, с които е известен районът на Добруджа.

Цитирана литература

- Андреас де Палацио (2019). *Писмо на Андреас де Палацио до кардинал Лудовико от 16 май 1445 г.* В: Гюзелев, В. (ред.). Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи. София: Захарий Стоянов, 60–76.
- Анонимен пътешественик (1987). *Анонимен пътешественик от 1794 г.* В: Тодорова, М. (ред.). Английски пътеписи за Балканите, края на XVI – 30-те години на XIX век. София: Наука и изкуство, 339–370.
- Антонио Бонфини (2019). *История на унгарците.* В: Гюзелев, В. (ред.). Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи. София: Захарий Стоянов, 170–193.
- Атанасов, Г. (2001). Нов поглед към демографските и етнокултурните промени в Добруджа през Средновековието. *Studia Balcanica* 23, no. 1, 185–214.
- Атанасов, Г. (2023). Скални култови паметници в граничната зона между провинциите Скития и Втора Мизия (светилища, църкви, манастири). София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Божилов, И., Гюзелев, В. (2004). История на Добруджа. Т. 2. Велико Търново: Фабер.
- Буонакорси Калмах (2019). *История на краля Владислав.* В: Гюзелев, В. (ред.). Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи. София: Захарий Стоянов, 142–170.
- Валеран дьо Ваврен (1975). *Валеран дьо Ваврен.* В: Цветкова, Б. (ред.). Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в. София: Наука и изкуство, 65–69.
- Граф Александър-Морис д'Отрив (1975). *Граф Д'Отрив.* В: Цветкова, Б. (ред.). Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в. София: Наука и изкуство, 331–342.
- Гюзелев, В. (ред.) (2019). Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи. София: Захарий Стоянов.
- Данова, П. (2010). Джован-Мария Анджолело и неговото описание на Константинопол (сл. 1478 г.). *Историческо бъдеще*, no. 1–2, 211–236.
- Димитров, Хр. (1998). Българо-унгарски отношения през Средновековието. София: АИ „Проф. Марин Дринов“.
- Джон Джексън (1987). *Джон Джексън.* В: Тодорова, М. (ред.). Английски пътеписи за Балканите, края на XVI – 30-те години на XIX век. София: Наука и изкуство, 371–385.
- Едмънд Чишъл (1987). *Едмънд Чишъл.* В: Тодорова, М. (ред.). Английски пътеписи за Балканите, края на XVI – 30-те години на XIX век. София: Наука и изкуство, 267–296.
- Жан Батист Льошевалие (1975). *Жан Батист Льошевалие.* В: Цветкова, Б. (ред.). Френски пътеписи за Балканите, XV–XVIII в. София: Наука и изкуство, 352–357.
- Жак Бонгарс (1975). *Жак Бонгарс.* В: Цветкова, Б. (ред.). Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в. София: Наука и изкуство, 175–178.
- Конрад Якоб Хилтебранд (1986). *Конрад Якоб Хилтебранд.* В: Йонов, М. (ред.). Немски и австрийски пътеписи за Балканите, XVII – средата на XVIII в. София: Наука и изкуство, 76–84.
- Кузев, Ал. (1981a). Дръстър. В: Кузев, Ал., Гюзелев, В. (ред.). Български средновековни градове и крепости. Т. 1. Варна: Георги Бакалов, 177–195.
- Кузев, Ал. (1981b). Облущица – Исакча. В: Кузев, Ал., Гюзелев, В. (ред.). Български средновековни градове и крепости. Т. 1. Варна: Георги Бакалов, 211–216.
- Кузев, Ал. (1981c). Тупракан. В: Кузев, Ал., Гюзелев, В. (ред.). Български средновековни градове и крепости. Т. 1. Варна: Георги Бакалов, 171–176.

- Кузев, Ал. (1981d). Русе и Гюргево. В: Кузев, Ал., Гюзелев, В. (ред.). Български средновековни градове и крепости. Т. 1. Варна: Георги Бакалов, 157–170.
- Кузев, Ал. (1981e). Никопол и Холъвник. В: Кузев, Ал., Гюзелев, В. (ред.). Български средновековни градове и крепости. Т. 1. Варна: Георги Бакалов, 125–148.
- Лауро Квируни (2020). *Писмо до папа Николай V от 15 юли 1453 г.* В: Гюзелев, В. (ред.). В лето от Хреста 1453. София: Захарий Стоянов, 157–166.
- Луи-Огюст Феликс Божур (1975). *Луи-Огюст Феликс Божур*. В: Цветкова, Б. (ред.). Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в. София: Наука и изкуство, 397–432.
- Николов, А. (2011). Побест полезна за латините. Паметник на средновековната славянска полемика срещу католицизма. София: ПАМ Пъблишинг къмпани.
- Павлов, Пл., Пломонджиев, И. (2017). Османските завоевания и „Държавата на духа“. Велико Търново: Абазар.
- Попова, И. (2025). Културните модели по Долния Дунав през XV в.: християнство vs ислям. *Bulgaria Mediaevalis* 15, под печат (ISSN 1314-2941).
- Тодорова, Е. (1981). Вичина, Кулия и Ликостомо. В: Кузев, Ал., Гюзелев, В. (ред.). Български средновековни градове и крепости. Т. 1. Варна: Георги Бакалов, 217–243.
- Уилям Хънтър (1987). *Уилям Хънтър*. В: Тодорова, М. (ред.). Английски пътеписи за Балканите, края на XVI – 30-те години на XIX век. София: Наука и изкуство, 317–332.
- Франсоа дьо Пави, сеньор дьо Фуркево (1975). *Франсоа дьо Пави, сеньор дьо Фуркево*. В: Цветкова, Б. (ред.). Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в. София: Наука и изкуство, 179–182.
- Ханс Шилтбергер (1971). Пътепис. София: Отечествен фронт.
- Хенри Кевъндиш (1987). *Хенри Кевъндиш*. В: Тодорова, М. (ред.). Английски пътеписи за Балканите, края на XVI – 30-те години на XIX век. София: Наука и изкуство, 42–49.
- Шарл дьо Пейсонел (1975). *Шарл дьо Пейсонел*. В: Цветкова, Б. (ред.). Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в. София: Наука и изкуство, 303–315.
- Ян Длугош (2019). *Анали или Хроника на прочутото кралство Полша*. В: Гюзелев, В. (ред.). Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи. София: Захарий Стоянов, 91–132.
- Antonio Bonfini (1606). *Rerum Ungaricarum decades quatour cum dimidia. Hanoviae*, [online] [Accessed 10 March 2025] Available at (<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10141209?page=11>)
- Babinger, Fr. (1978). *Mehmed the Conqueror and his Time*. Princeton: Princeton University Press.
- Donado da Lezze (1910). *Donado da Lezze. Historia Turchesca (1300-1514)*. Publicată, adnotată, împreună cu o introducere de Dr. I. Ursu, București: Edițiunea Academiei Române.
- Jan Długosz (1997). *The Annals of Jan Długosz. Annales seu cronicae incliti regni Poloniae*. An English abridgement by Maurice Muchael. With commentary by Paul Smith. Charlton: IM Publications.
- Jehan de Wavrin (1859). *Anchiennes croniques d’Engleterre*. Vol. II, Paris: Libraire de la Société de l’Histoire de France.
- Lauro Quirini (1977). *Beatissimo Nicolao V Pontifici Maximo Laurus Quirinus Salutem in Domino qui est vera salus*. In: Lauro Quirini *Umanista studi e testi* a cura di Konrad Krautter, Paul Oskar Kristeller, Agostino Pertusi, Giorgio Ravegnani... [et al.]; raccolti e presentati da Vittore Branca. Firenze: Leo S. Olschi, 223–233.
- Potvin, Ch. (1878). *Oeuvres de Ghillebert de Lannoy, voyageur, diplomate et moraliste*. Louvain: Impr. de P. et J. Lefever.

